

Szilágyi Miklós

Egy autodidakta történész önértékelő reflexiói

A szerkesztőség megtisztelő felkérése a legtágabban értelmezett *történettudomány* művelőjéhez érkezett, affektált szerénység lenne tehát, ha azzal kezdeném: nem is vagyok történész, „csupán” etnográfus, aki az archivális források feltárásának és értelmezésének kutatói programmá avatásával remél úrrá lenni a néprajztudomány elméleti és módszertani elbizonytalanodásán. Azaz: a hagyomány megszervezte létformák, termelő és fogyasztó közösségek megfigyelhetőségének, illetve az egykor *ebben* élt, s megöregedvén a modernizációs folyamatot az ifjúkori „szép” és „jó” tapasztalataik birtokában eltökélten opponáló „utolsó mohikánok” felkutatásának-kikérdezésének mind nyilvánvalóbb nehézségein, hovatovább lehetetlen voltán.

Lehet, hogy álszerénység, mégsem válaszolhatok másként, mint a magam „majdnem-autodidakta történész” voltát megvallva. Annak felvázolásával tehát, hogy milyen sorsszerűen kimért kutatói pályát kellett befutnia annak, aki nem elégedett meg a Nép (természetesen nagybetűvel!) alkotó erejének, páratlanul nagyszerű teljesítményeinek hűséges és kötelezően lelkes dokumentálásával, ezzel együtt társadalmi megbecsülésre és jelenkori alkotó felhasználásra ajánlásával. Miközben – mert azért mégsem ez a lelkes rácsodálkozás tette tudománnyá a honi etnográfiát, amikor pályára álltam, különösen nem a debreceni egyetemen: Gunda Béla környezetében – az Eurázsia-szerte, így a Kárpát-medencében is fellelhető „ős-egyszerű” műveltség-elemekből akar következtetni a beláthatatlanul messzi múltban lezajlott etnikus és kulturális folyamatokra, hangsúlyozván az „ősfoglalkozások” megőrizte megannyi argumentum jelentőségét a magyar etnogenezis kutatásában!

Ha a történeti-néprajz művelőjévé válásom motívumait keresem, az archivális forrásokkal való megismerkedést, az addig tanultakkal való (bár nem teljes, hisz máig végzek „terepmunkát”) látványos szembefordulást, s a néprajzi szemléletű forrásfeltárás, forrásértelmezés módszereinek a *kutatói gyakorlat* kialakította tudatos folyamatát kell hangsúlyoznom ez alkalommal. A Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-néprajz szakát elvégezvén (azt mondták akkor: ígéretes tanítványként), de messteremmel, Gunda professzorral végzetesen összekülönbözvén, Szolnokon vágtam neki a középiskolai tanár és muzeológus létformának, és mentem el a levéltárba – azért is, eleinte elsősorban azért, mert az iskolai lekötöttség miatt „terepre” nem mehettem. Anélkül kezdtem el a tanultól alapvetően különböző technikájú forrásfeltárást, hogy valaki biztatott volna erre, s beavatott volna a levéltári adatgyűjtés műhelytitkaiba. (!) Hiszen Gunda prof. (bár idézett olykor – hogy a recens jelenségeknek valamelyes távlatot adjon – kuriózum értékű történeti adatokat), a levéltári források etnográfiai célú tanulmányozását teljességgel szükségtelennek ítélte, a néprajz mint tudományos diszciplína ön-feladásaként értelmezte – a „terepmunka” egyedül üdvözítő voltát sugalmazta személyes példájával, s követelte meg tanítványaitól.

Azoknak a nagykunsági mezővárosoknak – Túrkevének, Kunszentmártonnak – a 18. századi tanácsjegyzőkönyveivel kezdtem, melyeknek, lévén számottevő halászó vizük, érdemleges (Györffy István *Nagykunsági krónikájába*¹ belefoglaltaknál részletesebb) információkat remélhettem a halászat üzemszervezetéről és az eszközhasználat feltételrendszeréről. S azzal az igénnyel ismerkedtem a forrásokkal (a jó régen kiadott középkoriakkal és kora újkoriakkal is), hogy idő telvén kidolgozom a magam számára a recens adatgyűjtésre alapozott halászati tárgyú szakdolgozatom történeti távlatú továbbfejlesztésének programját. Lelkesítően izgalmas anyagra találtam a szolnoki levéltárban. A szövegolvasással egyébként nem volt gondom, ha mégis elakadtam, a szolnoki levéltár anyagáról „mindent” tudó Fodor Zoli – akkortájt szinte mindegyik levéltárban találkoztam ilyen „beosztott” levéltárossal – készségesen segített. Hamarosan rájöttem azonban, hogy értelmetlen önkorlátozás lenne, ha kizárólag halászati adalékokra vadásznék, hisz a *communitas* egészét érintő eseti intézkedésekből-rendszabályokból, az egyén–közösség, egyén–egyen konfliktusok tanácsi kivizsgálásának és elintézésének módjából a mezővárosi életviszonyok olyan teljessége sejlik föl, mely egyszerre láttatja a közösség kikényszerítette normát és az eseti normaszegést – tehát a közösségi, mégis egyéni életszervezés megannyi részletét. Céduláztam tehát eltökélt buzgósággal, a gazdálkodás, a mindennapi érintkezés, a közösség szerveződés érdekesnek, tanulságosnak tetsző sok-sok részletére figyelve, a tanácsjegyzőkönyveket. Még manapság is találom az akkori céduláim között értelmezésre, újraértelmezésre váró apróbb-nagyobb „esetleírásokat”, melyek felettébb alkalmasak e szabadalmas mezővárosok jelentette, érdekellentétek szabdalta kvázi érdekközösségek, mikro társadalmak jellemzésére.

Nem állítom persze, hogy az így megidézett „autentikus források” felé fordulásom előzmény nélküli rátalálás volt. S nem állítom azt sem, hogy magányosan jártam végig az autodidakta ismeretszerzés felettébb izgalmas útját (hisz nap mint nap volt minék utánanéznem a szakirodalomban!). Voltak előzmények, hisz része volt néprajzi képzésünknek a „parasztságtörténettel” való ismerkedés, látogattam tehát (az akkor adjunktus) Rác István tanár úrnak éppen a 18. századot középpontba állító, a történelem szakosoknak meghirdetett kurzusát. S amikor a kollokvium után megkérdezte: ki volt a középkori történelemtanárom, mert szemléletemben felfedezni véli Szabó István közvetett hatását, megfordult a fejemben: lehet, hogy pályatévesztett vagyok a néprajz szakommal? Középkori tanárom, Vincze Imre valóban Szabó István-tanítvány volt, de – noha tudtam, hogy briliáns koponya – nem éreztem igazán inspiráló hatásúaknak a történelem órákat. Noha kutatói állással kecsegtették, meg kellett elégednie egy álmos kisváros (nagyfalu) akkortájt szerveződött gimnáziumának tanári állásával és a méltatlan helyzetbe kényszerülés miatt sokszor kinyilvánított csalódottság tudata néhány Tiszafüreden eltöltött év alatt beleszürkítette környezetébe – csak a sokra hivatott emberek dacos mindennel-szembenállását őrizgette ideig-óráig, tehát gyakran (legjellemzőbben negyedik koromban:

1 Karcag, 1922; harmadik kiadás: Budapest, 1955.

az 1956/57-es tanévben) történelemoktatás helyett viláértelmező, világmegváltó eszmefuttatásait hallgattuk.

Ha a tanárom észrevette, nyilván nyomot hagytak bennem a parttalanul hömpölygő gimnáziumi történelemórák. Látásmódom formálódásában mégis nagyobb jelentőséget tulajdonítok annak, hogy a debreceni „Egyetemi néprajzi intézet”-ben akkortájt többen is kacérkodtunk – professzorunkat persze be nem avatva – az archivális források néprajzi hasznosításának lehetőségével: figyelgettük, hogy mit is lehetne hasznosítani a pesti néprajzi tanszék professzorának, Tálasi Istvánnak csupán publikációk és alkalmi beszélgetések alapján megismert szemléletéből. Amikor pedig Szabó Lászlóval és Bellon Tiborral „szinte egyszerre” kerültünk Szolnokra, illetve az egyik Szolnok megyei múzeumba, nemcsak az egyetemi barátság és az egyazon múzeumi szervezethez tartozás kapcsolt össze bennünket, a levéltárba is egyszerre vettük be magunkat. Mivel a forrásértelmezésben követendő módszert termékeny eszmecesterékben formálgattuk, mára már végérvényesen elveszítette értelmét azon töprengenem: vajon melyikünké volt a kezdeményező érdem? Hiszen úgyszólván Szabó Lacival együtt sikerült kivívnunk Gunda határozott rosszállását! Nekem azzal, hogy az *Adatok a Nagy-kunság XVIII. századi néprajzához*² című könyvecskémbe – az ő olvasata szerint – „bíraltam” Györffy Istvánt, tehát nem tiszteltem az emlékét (pedig tiszteletteljes voltam, csupán mást is észrevettem *ugyanazokban* a forrásokban, mint Györffy, tehát máshová tettem a hangsúlyokat); Szabó Laci azzal, hogy ehhez a múzeumi kiadású könyvhöz fülszöveget/ajánlást írt – tehát azonosult a „tiszteletlenséggel”.

Szolnok, s amit jelentett: az egy fészekaljja kissé renitensek együttműködésének lehetősége, nagyon rövid epizód volt az életemben. Idézett könyvecskémet már gyulai múzeumigazgatóként írtam. (Huszonöt évesen múzeumigazgatónak lenni persze nem volt irigyelni valóan nagy stallum: egyszemélyes múzeumban lehettem kényszer-polihisztor.) Majd hamarosan itt is belevettem magam – több megkezdett témát továbbcipelvén következő állomáshelyeimre: Ceglédre és Szekszárdra – a Békés megyei levéltári anyagba. Erre az aktuális múzeumi feladatok is kényszerítettek, hiszen alig néhány év ismerkedés, anyaggyűjtés után (1968-ban) *Gyula gazdaság- és társadalomtörténete a XVIII–XX. században* címmel állandó kiállítást kellett rendeznem, s egy ilyen megközelítésű kiállításhoz „alapkutatások” is szükségesek voltak, ha pontos és határozott akartam lenni minden egyes, döntően a néprajzi gyűjteménybe sorolt tárgy *történeti érvényű* jelentésének a mondandó szolgálatába állításakor. Ennél is fontosabb volt az a készítés, melyet az akkortájt Gyulára került ifjú (nálam csak négy évvel idősebb) levéltárigazgató, a menedzseri képességekkel jócskán megáldott Szabó Ferenc barátsága jelentett a számomra. Akkortájt határozta el Szabó Feri (s én lelkesen támogattam), hogy a helyi érdekűtől elemelkedő, a gazdaság és társadalomtörténeti kutatások számára autentikus anyagot és új látásmódot kínáló helytörténeti műveket fogunk írni. Ő szervezte meg a munkaközösségeket, adta a kezébe kinek-kinek a feltétlenül figyelembe veendő levéltári anyagot, kényszerítette ki termékeny vitában a lehető legjobb szövegvál-

2 Szolnok, 1966.

tozatot. Nekem, soha sem formalizált csendes szövetségünk értelmében, a közös vállalkozások néprajzi szemléletét kellett biztosítanom, hisz akkorra a honismere-ti/helytörténeti mozgalom kialakított egy falu-/városmonográfia eszményt, melyben a néprajznak a helytörténettel közel azonos lett a jelentősége. Együttműködésünk eredményeként készült el, s jelent meg, némi figyelmet keltve a mezőberényi,³ majd a gyomai⁴ monográfia (ekkorra persze már más múzeumi szervezetben dolgoztam!), benne egy-egy levéltári anyagra alapozott néprajzi összegzésemmel. Talán jogosan érzem úgy: ezekkel a dolgozatokkal sikerült bizonyítanom, hogy az archivális forrásoknak, ha a mezőváros mint érdekközösség késő feudalizmuskori működési módját, az egyén és a communitas, az egyén és az etnikus kisközösségek viszonyát reméljük felderíthetni, igenis van gazdaságnéprajzi és társadalomnéprajzi olvasata. S ez az olvasat számottevően hozzájárulhat a mezővárosi lét társadalomtörténeti igényű értelmezéséhez: a „paraszt, de nem falusi módra paraszt” kissé homályos, de közkeletű megközelítés tartalmának konkretizálásához.

Közben pedig, mindmáig „halászat-kutató” maradtam: e témából írtam a tudományos minősítő eljárások megkövetelte disszertációkat,⁵ melyeknek címekbe írt „történeti-néprajzi elemzésre”, „történeti változásokra” utaló kitételei félreérthetlenné akarták tenni ennek a néprajzban „fontos témaként” számon tartott „ösfoglalkozásnak” társadalom- és gazdaságtörténeti igényű, tehát a kutatási hagyományokkal vitatkozó megközelítését. Hadd reméljem: ezekből a halászat szerepét, jelentőségét, koronként és vidékenként nagyon más társadalmi és ökológiai feltételrendszerét vizsgáló munkáimból az is kiolvasható, hogy miképpen kezelem – és javaslom kezelni sok más téma esetében – az archivális forrásokat. Okkal remélhetem, hisz magam is halászattal kapcsolatos forrásokon tanultam meg a néprajzi szemléletű forrásértelmezés néhány általánosabb érvényű szabályát. Azt például, hogy a legtalányosabb tartalmú szövegek és a terminusok, a felettebb szűkszavú munkamód és szokásleírások értelmezésében fontos iránymutató lehet a recens néprajzi jelenségek ismerete, akár több évszázadnyi távolságot áthidaló „visszavetítése”. Ám csak abban az esetben, ha mind a recens adatba belesűrűsödő, a jelenséget tágasabb összefüggésrendbe bekapcsoló látens jellemzők, mind a történeti adat tágasan értelmezett szövegkörnyezete „megengedi” ezt a visszavetítést, egyszersmind lehetőséget ad a *hagyomány* fogalomba beleértett „állandóság” és „változékonyság” mindig konkrét, nem általánosítható jelentésének tudatosításához.

Nem folytatom az önértékelő emlékidézést: maradjon valami a nekrológom írójának. Ám ha a műveim, az egyszer (hamarosan? néhány évtized múltán?) végleg lezáruló életművem (talán mégis van...) genezisére: a gondolati készítmények forrásvidékére kíváncsi majdani tudománytörténészre gondolok, aki a 20. század második fele történeti-néprajzi, társadalomnéprajzi érdeklődésének általánosítható jellemzőit szeretné felderíteni, egy ön-leleplező vallomással még tartozom. Csak

3 Szabó Ferenc (szerk.): *Mezőberény története*. Mezőberény, 1973.

4 Szabó Ferenc (szerk.): *Gyomai tanulmányok*. Gyoma, 1977.

5 *Halászó vizek – halásztársadalom – halászati technika (A tiszai halászat történeti elemzése)*. Debrecen, 1992; *A tiszai halászat (Az eszközök és fogási módok történeti változásai)*. Budapest, 1995.

helyel-közzel, igencsak távolról követtem/követhettem nyomon a szakmánkban irányadónak elfogadott nemzetközi trendet: munkálkodásom, a részleteiben „újító” szándék ellenére, belül maradt a magyar kutatási hagyományokon. Következés-képpen: ha a majdani olvasó úgy tapasztalja: egy-egy elméleti értékű gondolatom, módszertani ötletem forrása, legalább csírája mintha fellelhető lenne a vonatkozó szakirodalomban, arra gyanakodjék inkább, hogy „magam találtam ki magamnak”: a források tanulmányozása vezetett el „ugyanoda”, ahová a nem magyar nyelvű szakirodalom tanulmányozása is elvezethetett volna. Lehet, hogy kiábrándító az ilyen önvallomás, de *ez is* korjellemző sajátossága volt az elmúlt évtizedek magyar tudományosságának.